

ջև, և նաև Աստուծոյ դիմաց, լիովին յաղթանակաւ մը իր անօրէնութիւնները կը կնքէ: Կը զոհէ սպանդ մը, մինչդեռ ուրիշ երկու սպանդներ վկայ են իրեն: Ողին այս եկեղեցւոյն մէջ կը պտըտին հիմա երկու սրտմտալից և դեռ անվրէժ ստուերներ որ կեցած զայրադին այս անօրէնութիւններն կը դիտեն: քու հօրդ և տիրոջդ ստուերներն են ասոնք: մէկը կը տեսնէ իր աղջիկը զինքը սպաննողին ձեռքը մատնուած: մէկալը կը նայի իր որդւոյն որ անտարբեր իր դահճին յաղթանակը կը տեսնէ: Պաւարի յաղթութեան պսակը ժառանգեց, մէկ միջոցին հինգ անմեղ սպանդներ ոտքի տակ առնելով: Հենրիկ, կը յիշես դեռ այն երդմունքն որ ինծի բրիտ տասը տարի առաջ այն երկուղւոյն վրայ ուր իրարմէ բաժնուեցանք: Ես դեռ կը յիշեմ զայն, և եթէ դու չես յիշեր, այս ամբարիշտ տեսարանն որ աչքիդ առջևն ունիս, պէտք էր լաւ միտքդ բերեր զայն:

Այս խորամանկ և համադիչ խօսքերն իբրև թնդանօթի փոշւոյ կոյտի մը մէջ նետուած կրակախառն խանձող մը եղան: Այն ատեն զգացի որ սրտիս մէջ դարձեալ արծարծեցաւ նախկին ատելութիւնը, անցեալ դառնութիւններն, և այն վրէժխնդրութեան սաստիկ ծարաւը, զոր ժամանակն ու թշուառութիւնը քիչ մը մարեր էին: Բայց և այն պէս բառ մը չըսի: Կոկորդս չորցածի պէս էր, և լեզուս այնպէս պնդապէս կաշկանդեալ էր, որ փուճ տեղ պիտի չանայի քակել զայն:

Երբ արարողութիւնն լմնցաւ՝ ամենքն ալ դուրս ելան եկեղեցիէն: ամուսնաց երեւնալուն՝ առջի ծափահարութիւնքն և ուրախութեան ցոյցքն կրկնուեցան: Մենք ալ ժողովրդեան ետեւէն գնացինք: զանգակներն դարձեալ հանդիսապէս կը զարնէին, հրացաններն ու թնդանօթները թանձրախառն շառաչմամբ կը թնդային: Մարտինոս ձեռքս բռնելով և ուժգին ամփոփելով զայն՝ ըսաւ: Այս իրիկուն զիշերուան երկուքին՝ անտառին բերանը քեզի կը

սպասեմ: Մեծ կարևորութիւն ունիմ քեզի հետ խօսելու: Պէտք է որ բոլոր այս օրս պահուըտած մնանք: ուրեմն այս իրիկուն կը տեսնուինք:

Կը շարունակուի:

Հիւս Ամերիկացոց սատղաքաշխուշ քիշնը:

Մեքսիկոյի գողիակուր:

Բնական գիտութեանց մէջ աստղաբաշխութիւնը անտարակոյս ամենէն աւելի հետաքննական է, երբ մտածուի անոր թէ՛ նախնական և թէ՛ ըրած կամ ընելիք յառաջագիմութեանց վրայ: Երկնից կազմութիւնը, ինչպէս որ առիւ, լուսին և աստղեր մեզի կը ցուցնեն, ամենէն առաջին խնդիրն է զոր մարդկային ճարտարութիւնն ուզեր է լուծել: Աստղական մեծ մարմինը՝ ուսկից կու գան լոյս, ջերմութիւն, կենդանութիւն, ծաղկանց և պտղոց դեղեցկութիւն, արդէն մեր կողմանէ ստիպիչ և իրաւացի հետաքննութեան առարկայ մ'եղած է: Բայց այս հետաքննութիւնը կը կրկնապատկի երբոր այս աստղին օրական և տարեկան շարժմունքը դիտենք: Օրուան և զիշերուան, փաստակոց և հանգստեան կառավարին, իշխանն ժամանակի և եղանակաց, թերեւ միայն ինքն իր յատուկ լուսով փալփրլոյն, միով բանիւ արեն՝ բռնի մեր իւրաքանչիւր մտածութեանց և գործոց հետ ընկերացած է:

Հին աստղաբաշխութեան պատմութիւնը յայտնապէս պատմագրողաց գրչին համեմատ՝ զանազան ազգեցութիւններ կ'ընէ: Փիլիսոփայի մտածութիւնները՝ անձանօթ արդասիւքներէ և անկատար գիտողութիւններէ խորին ճշմարտութիւններ առաջ բերած են, հիմնեալ մերթ յարմար մերթ հակառակ կանխակալ կարծեաց և աղդային սնապաշտութեց վրայ: Զանազան աղ-

գաց աստղաբաշխութեան պատմութիւնը համառօտ մը երկրորդելով՝ աւելի աղէկ կը հասկըցուի այս բանս : Հիմակու հիմայ Ամերիկոյ հին ժողովրդեան վրայ դբադինք :

Կարմիր ցեղը՝ որուն քաղաքականութիւնը Մեքսիկոյի և Բերուի մէջ իր բարձրագոյն զարգացմանը հասաւ, յիշատիւնշանաւոր ծանօթութիւն մ'ունէր երկնային երևութից : Օրինակի համար, հին Մեքսիկոյի գիտունք խաւարմանց պատճառը կը ճանչնային, շատ գիտաւորաց վրայ հաշիւ կու տային . ունէին նոյնպէս համաստեղութեանց գրութիւն մը, կը ճանչնային չորս միլորակ արուսեկով մէկտեղ : Կ'երևի թէ արեւեքի հին ժողովրդոց նման, քարէ խողովակներ կը գործածէին աստղերը գիտելու համար : Ամերիկայի հնախօսութիւնը կարմիր ցեղին աստղաբաշխութեանը վըրայօք քանի մը հետաքրքրական ծանօթութիւններ կու տայ, զոր հոս նշանակենք :

Նախ իրենց տուամարին վրայ գալով, Մեքսիկացւոց տարին տասնեւթ ամիս բաժնուած էր, իւրաքանչիւրը քսան օրով, ամեն մէկ ամիս ալ չորս շաբաթ հինգ օրով . ամսոյն ամեն մէկ օրերն ալ մասնաւոր բառերով կը նշանակուէին, որք են . ծովային կենդանի մը, հողմ, տուն, փոքր մողէզ, օձ, մահ, այծեամն, ճագար, ջուր, շուն, մեղու, մարգ, եղէգն, յովազ, արծիւ, թռչուն, արևու շարժումն, կոպիճ, անձրև, ծաղիկ : Երկրիս չորս կէտերն ալ յարմար դիրքով մը նշանակուած էին . ըստ Մեքսիկացւոց առջի կէտը արեւելեանն էր՝ որուն նշանն էր եղէգ մը, արևմուտքի նշանն էր տուն մը, հիւսիսին՝ կոպիճ մը, հարաւին՝ ճագար մը : Միջին Ամերիկոյ տուամարներն ալ ընդհանրապէս Մեքսիկացւոց նման էին, սակայն քանի մը ցեղերուն տարին լուսնական ամիսներով կը լրանար, և իրենց քահանայքը ժամանակին ընթացքը կանոնաւորելու համար՝ դիտողութիւններ կ'ընէին : Քիչի մէջ Աւրօքանեանք արեգակնային տարի մ'ունէին 365

օրով, և տարի մ'ալ լուսնական՝ 42 ամիսով, իւրաքանչիւր ամիսը 30 օր : Այս գիտուն ժողովուրդը՝ միլորակները աստղերէն կը զանազանէր . կը ճանչնար նաև արևադարձները և գիշերահաւասարները, և աստղերը համաստեղութեանց կը վերածէր : Ուրիշ մասնաւորութիւն մ'ալ կարմիր ցեղին աստղաբաշխութեանը այս է՝ որ երկնային մարմնոց երևոյթները ճանչնալու համար, գետնին վրայ աստղաբաշխութեան պատշաճ չէկքեր կը բարձրացընէին : Ինչպէս, Շաբիւդէբէքի մէջ կանգնած էին երեք խոշոր քարեր այն դիրքով՝ որ արեւեք և արևմուտք նշանակեն, և իրենց շուքովը ցուցնեն արևուն ելլելուն և մտնելուն օրոշ վայրկեանը, արևադարձներուն և գիշերահաւասարներուն ժամանակը . բոլոր տարուան ընթացքին մէջ ալ իւրաքանչիւր միջօրէն : Խոշկըղքոյ բրգին կամ ճաղկանց լեռան վրայ քննութիւն ընելու ատեն խուց մը գտնուեցաւ՝ որուն առաստաղին վրայ բրգին գագաթան համապատասխանող ճեղքուած մը կար, և այնպիսի դիրքով մը՝ որ երբ արևուն ճառագայթները անկէ թափանցէին՝ հոն դրուած սեղանի մը վրայ կ'իյնային՝ ճիշդ այն միջոցը՝ երբ արեգակը կը կտրէր արևադարձները : Քիչոյի մէջ արևադարձները գիտելու և արեգակնային տարին կանոնաւորելու համար՝ քարէ սիւներ կը գործածէին : Նոյն քաղաքին մէջ կային նաև տասն երկու մոյթեր՝ մայր տաճարին չորս կողմը կանգնուած, որք արևու ժամացուցի սլաքներուն պէս՝ 42 լուսնական ամսոց առջի օրը նշանակելու կը ծառայէին : Թէպէտև Բերուի բնակիչքը այնքան յառաջագիմութիւն չէին ըրած որչափ Մեքսիկացիք, սակայն իրենք ալ շատ զարմանալի աստղաբաշխական կազմածներ ունէին . օրինակի համար 16 խողովակաձև աշտարակք Քուցքոյի բոլորաիքը, ութը արեւելքէն ութն ալ արևմուտքէն բարձրացած, արևադարձները և ուրիշ երկնային մարմինները նշանակելու կը ծառայէին : Նմանապէս

արևադարձներուն օրերը իմանալու համար, իրենց տաճարին առջև առանց ծածկի միջոցի մը մէջ քարէ սիւն մը կանգնած էին. այս սիւնը շրջանակի կեդրոնը դրուած էր, և իր ոտքէն դէպ 'ի արևելք և արևմուտք, գիծ մը քաշուած էին, որ ցորեկը որոշեալ կէտերու վրայ սեան շուքէն կարուելով, արևադարձներուն մօտ ըլլալը կ'իմացնէր: Բայտնիէ որ այս արևապաշտ ժողովուրդներուն քով, շատ զոդիակոսներ պիտի գտնուէին. և կը յիշուին անոնցմէ շատերը որ թէ շինուածքին նիւթովը, թէ մեծութեամբ և թէ աշխատանքով նշանաւորը էին: Այս բանս կը հաստատուի Մոնդէզզոմայի առ Գորդէզ դըրկած ընծաներուն ցանկէն, որուն մէջ նշանուած են երկու կըոր (զոդիակական) ամիսներ, որոնցմէ մէկը ոսկիէ էր՝ միւսը արծըթէ, երկուքն ալ կառքի անուոյ չափ մեծ: Անոնցմէ մէկն հիանալի քանդակագործութեամբ աշխատուած էր, ծաղիկներ և կենդանիներ ներկայացընելով. Գորդէզի զինուորները գտան նաև կուադէմոզինի պարտէզին ջրհորին մէջ գեղեցիկ յարև մը, ինչպէս այն ատեն կ'անուանէին: Պէնվէնուդոյ Չելլինի այս զոդիակոսներէն մէկ քանին տեսնալով հիացաւ: Աւելորդ է ըսելը որ այն ամեն բաները որ ոսկիէ և արծըթէ էին շատոնց կորան:

Մեքսիկոյ գտուած զոդիակոսը քարէ է, և գտուեցաւ 1790ին, աւերակաց տակ. շատերը ասոր վրայօք գրած են, մասնաւորապէս Հումպոլթ, որուն գրածը միայն բաւական է զմեզ համոզելու Ամերիկացւոյ աստղաբաշխական հըմութեանը վրայ: Այս քարէ զոդիակոսը ծակոտէն երկաթակէ (պաղաղ) մը կտրուած և Մեքսիկոյ փոխադրուած էր, բայց որոշուած տեղը զնելու մօտ՝ զանիկայ բռնող կապերը կտրուելով՝ ընկաւ լճին մէջ, ուր կորան նաև քրմապետն և ուրիշ անձինք: Անձինքը կորան, բայց զոդիակոսը ջրէն հանուելով փոխադրեցաւ Հուլիոյնըդդիի տաճարը, ուր պատերազմի գերեաց անողորմ զոհերովը իր տանախմբութիւնը կատարուե-

ցաւ. այս բանս 1542ին եղաւ, Գորդէզին և իր ընկերացը հասնելէն քանի մը տարի առաջ: Հիմայ այս զոդիակոսը, արդէն շատ մաշած, Մեքսիկոյի միջնաբերդին մէջ է, օդին ամեն վնասուց ենթակայ: Երանի թէ ամեն կարելի ջանք ըլլուէր՝ մերձակայ և անտարակոյս ապականուած ենէ ազատելու՝ այնպիսի նշանաւոր քաղաքականութեան հետաքրքրական մնացորդը, որուն նման շատ քիչ հետք թողած է:

Սպանիոյ հին, միջին ու ներկայ
ժամանակաց պատմութիւնը.

(Տես երես 172)

Հին ժամանակք: — Սպանիոյ նախկին բնակիչքն եղան իբերացիք և կելտք, որք ըստ Դիոդորի Սիկիլիացւոյ յետ ընդ երկար պատերազմաց միաբանեցան երկիրը մէջերնին բաժնելու, նաև դաշնադրութեք իրարու հետ խառնուեցան, և տեղ տեղ մի և նոյն ժողովուրդը ձեւացան: Կելտք հիւսիսային և արևելեան կողմերը ստացան. իբերացիք ալ հարաւային և արևմտեան մասերը գրաւեցին. իսկ կելտիբերացիք 'ի միջին բլնակեցան: Քաղաքականօրէն անհամար ցեղերու բաժնուած ըլլալով երկիրը՝ և լեբանց պարերով 'ի բնէ կտրուած ըլլալով՝ ընդդիմակալութեան զարմանալի հանճարովի հանդերձ չկրցաւ ետ մղել յաջորդաբար վաճառականութեան սիրով և արծաթի և ոսկւոյ հանքերը պեղելու փափաքով իր վրայ յարձըկողներ: Փիւնիկեցիք և Յոյնք գաղթականութիւններ հաստատեցին հոն ծովեղերաց մօտ. առաջիններն 'ի հարաւոյ ի կաղէս կամ Գատիքս 1100էն սկսեալ Գարտէիա, Հիսպալիս կամ Սելիլիա, Մալակա, Գորտովա, և այլն. և երկրորդները հիւսիսային արևմտեան կողմէն 'ի Հռոդոս կամ Հռոդաս՝ կառուցեալ 'ի Հռոդացւոց 900ին ատենները, Սադունտոս կամ Մուրվիէտոյ (Գաղթականութիւն Զալիւնիթացւոց), Լամպ-